

Trabzon Ayasofya Camii'nin Texier tarafından yapılmış eski bir gravürü (Ch. Texier ve P. Pullan'ın *Byzantine Architecture*'den)

Church of Haghia Sophia at Trebizond) bu tarih aynen alınmıştır. Aynı eserin 1155'te (1742) istinsah edilen yazma nüshasında (iÜ Ktp., TY, nr. 5939, vr. 2586) Ayasofya'yı camiye çeviren valinin adı "Kurd" olarak yazılmıştır ki doğrusu da bu olmalıdır. Nitekim Trabzon'da hâlâ Kurdoğulları adında bir aile vardır. Kilisenin camiye dönüştürülmesi tarihi de herhalde 1583'tür.

Ayasofya'yı cami halinde gören ilk Batılı seyyah, 1609'da Trabzon'dan geçen Fransız Julien Bordier'dir. Ondan sonra bütün seyyahlar bu mâbedden bahsetmişlerdir. XIX. yüzyılda da Ayasofya'nın Ch. Texier (1838) ve J. Laurens (1846) tarafından resimleri çizilerek gravür halinde yayımlanmıştır. 1830-1840 yıllarında caminin cemaati olmadığından bakımsız bir durumda bulunduğu anlaşılmaktadır. 1281 (1864-65) yılında Trabzon'a teftişe gelen Bursalı Rızâ Efendi'nin öncülüğüyle camide büyük ölçüde tamirat yapılmış, açıkta olan fresko duvar resimleri kapatılmıştır. 1880'lerde Ayasofya askerî depo haline getirilmiş, fakat az sonra önemli ölçüde bir tamir daha görmüştür. Yüzyılın sonlarında caminin bir kolera salgınında tecrithâne olarak kullanıldığına dair bir rivayet vardır. 1916-1917'de Trabzon'un Ruslar tarafından işgali yıllarında Rus arkeologları burada bazı araştırmalar yapmışlardır. 1940'lı yıllarda II. Dünya Harbi sı-

rasında Ayasofya tekrar askerî depo yapılmış ve hatta içinde benzin varilleri muhafaza edilmiştir. 1957'de yeniden ibadete açılan cami 1958'den itibaren içindeki freskoların meydana çıkarılması gayesiyle kapatılmış ve çalışmalara başlanmıştır. Ayasofya şimdi müze haline getirilmiştir.

Belki daha eski bir yapının kalıntıları üstünde yükselen Ayasofya, Bizans mimarisinde çok yaygın olan dört sütunlu, kapalı haç biçiminde bir plana sahiptir. Tam ortada yüksek kasnaklı kubbe bulunmaktadır. Bu biçimi ile kilisenin Trabzon'da Komnenos hânedanı hüküm sürdüğü yıllarda, 1245-1255 yılları arasında yapıldığı tahmin edilmektedir. Duvara kazınan bir hâtıra yazısı 1291 tarihini vermektedir. İçindeki fresko resimler de 1260'a doğru tamamlanmış olmalıdır. Mâbedin batı tarafında yükselen ve Türk devrinde minare olarak da kullanılan dört köşe planlı ve iç duvarlarında resimler bulunan çan kulesi, süslemelerin üzerindeki bir yazıdan anlaşıldığına göre 1443 tarihlidir.

Tamamen kesme taştan olan Ayasofya'nın iki yanında taşkın ve dışarı iki sütuna dayanan üçer kemerle açılan hol-ler Bizans sanatına yabancıdır. Cephe-lerde görülen bazıları kabartma süsleme de daha çok Kafkasya sanatları ile bağlantılıdır. Bazı süs motifleriyle holle-lerin sütun başlıkları üstündeki mukarnaslı yastıklar ve yanlardaki nişler ise Anadolu Selçuklu sanatından alınmıştır. Böylece Trabzon Ayasofyası, Bizans-Kafkasya ve Selçuklu sanatlarının karma eseri olarak meydana gelmiştir. Câmi, İngiliz arkeologu D. Winfield tarafından içeride sağlam kalabilmiş bütün fresko- lar meydana çıkarılarak restore edilmiştir. Mâbedin zemininde de renkli mermerlerden yapılmış, geçmeli zengin bir döşeme mozaïği kalıntısı vardır. Bugün Ayasofya'da cami olduğunu hatırlatacak hiçbir iz görülmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 88; a.e.: *Narratives of Travels in Europe, Asia...* (trc. ve nşr. J. von Hammer), London 1834, II, 45; X. Hommaire de Hell — J. Laurens, *Voyage en Turquie et en Perse-Atlas historique et scientifique*, Paris 1859, IV, XXXVI-XXXVII; Ch. Texier — C. P. Pullan, *Byzantine architecture*, London 1864, s. 189-202, IV, 60-64; Ömer Akbulut, *Trabzon Kütabeleri*, İstanbul 1953, s. 10-12; D. Talbot Rice, *The Church of Haghia Sophia at Trebizond*, Edinburgh 1968; G. Millet, "Les monastères et les églises de Trébizonde", *Bulletin de Correspondance Hellenique*, XIX, Paris 1895, s. 419-459; M. Alpatov, "Les reliefs de Sainte Sophie de Trébizonde", *Byzantion*, IV, Bruxelles 1927-28, s. 407-418; N. Brounov, "La Sainte Sophie de Trébizonde", a.e., s. 493-495; S. Ballance, "The Byzantine Churches of Trebizond", *Anatolian Studies*, X, Ankara 1960; T. T. Rice, "Decorations in the Seljukid Style in the Church of Saint Sophia of Trebizond", *Beitraege zur Kunstgeschichte Asiens-In Memoriam Ernst Diez*, İstanbul 1963, s. 87-120.

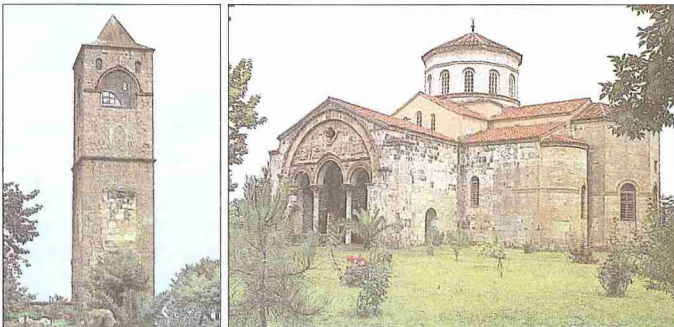

SEMAVİ EYİCE

AYASOFYA CAMİİ

Kırklareli'nin Vize ilçesinde
kiliseden çevrilen cami.

Büyük Cami veya Gazi Süleyman Paşa Camii olarak da bilinen ve Vize surlarının içinde bulunan bu büyük yapının Bizans devrinde şehrin ana kilisesi olduğu tahmin edilebilir. Etrafındaki toprak seviyesi zamanla bilhassa doğu tarafında aşırı derecede yükseldiğinden cephe-ler ve özellikle mihrap tarafı toprağa gömülmüştür. Binanın yerinde daha eski bir kilise bulunduğu ihtimal dahilindedir. Vize'de X. yüzyıl başlarında varlığı bilinen piskoposluk kilisesinin burası olduğu yolundaki görüş ise tam olarak aydınlığa kavuşmamıştır. Fakat bugün görülen yapı, üzerindeki Bizans ve Türk devirlerine ait tamir izlerine rağmen daha geç devir bir Bizans yapısı intibasını bırakmaktadır. Şimdiki biçimini Son Bizans devrinde (XIII-XIV. yüzyıl) almış olan Ayasofya, birkaç defa el değiştiren Vize'nin 1453'ten sonra kesin olarak Türk topraklarına katılmasının ardından camiye çevrilmiş olmalıdır. Kimin tarafından cami haline getirildiği kesinlikle bilinmemekle beraber bunun Gazi Mihal Bey oğullarından Süleyman Bey'in (Paşa) vakfı olduğu söylenmiştir. Gazi Mihal oğullarının seçerisinde Mihaloğlu Ali Bey (ö. 906/1500-1501) torunu olarak bir Süleyman Bey'in adına rastlanmaktaysa da bu şahıs Vize'nin fethinden çok sonra yaşamıştır. Bu sebeple bu görüş inandırıcı olmaktan çok uzaktır. Fâtiş Sul-

Trabzon Ayasofya Camii ve cami olduğu sıralarda minare olarak kullanılan çan kulesi

tan Mehmed devrinde Trakya'da vakıfları olan bir de Hadım Süleyman Paşa vardır. Fâtih devrinde Rumeli beyler beyi olan, İskodra kuşatmasına katılan ve Boğdan Seferi'nde adı geçen Hadım Süleyman Paşa Edirne ile Ferecik'te de camiler vakfetmiştir. Diğer taraftan Orhan Gazi'nin oğlu ve I. Murad'ın kardeşi Süleyman Bey (Paşa) ile de bu camiyi ilgili görmek isteyenler vardır. 1357 yılı sonlarına doğru vefat eden Süleyman Paşa Bolayır'da defnedilmiş ve kabri yanına bir de zâviye yapılmıştır. Ayasofya bu Süleyman Paşa adına cami olmuşsa ancak hâtırasını yaşatmak üzere onun adı verilmiş bir vakıf olabilir. Zira Süleyman Paşa Trakya'da akınlar yapmakla beraber Vize'nin fethi onun ölümünden çok sonradır. Bu kasaba ilk defa 1368'de Türkler tarafından fethedilmiş, fakat az sonra yeniden Bizans idaresine geçmiş, bazı belirtilere göre belki 1411-1413 yıllarında Mûsâ Çelebi tarafından bir daha ele geçirildikten sonra yeniden Bizanslılar'ca alınmıştır. Trakya'da son Bizans kaleleri olan Silivri ile Vize, ancak 1453'te kesin olarak fetholunmuştur. Bu duruma göre Vize Ayasofyası'nın kimin tarafından vakfedildiği meselesi tam olarak aydınlanamamaktadır. E. H. Ayverdi, yine kiliseden çevrilmiş olan Ferecik Camii'nin Gazi Süleyman Paşa'nın evkafından olduğunu tesbit ederek bu caminin de Hadım Süleyman Paşa'nın değil Gazi Süleyman Paşa'nın vakfı olması gerektiğine işaret eder. Evliya Çelebi ise daha değişik bir bilgi vermektedir. 1072 (1661-62) yılında Sofya'dan İstanbul'a dönerken uğradığı Vize'de kale içinde kiliseden çevrilmiş Ebû'l-feth Mehmed Han Camii bulunduğunu ve üstünün kurşun kaplı olduğunu yazar.

Vize Ayasofyası, Bizans sanatının son yüzyıllarında ortaya çıkan ve bilhassa Mora'da Mistra'daki kiliselerde görülen "karma" tipte bir binadır. Zemin planının bir bazilika biçiminde olmasına karşılık üst yapısı "Yunan haçı" şeklindedir. Ortada yüksek kasnaklı bir kubbe yükselir. Ayakta tutulabilmesi için gerekli görülen tamir ve eklemeler, bünyesine ve mimari düzeninin ana çizgilerine pek zarar vermemiştir. Bugün görülen minber ve mihrap hiçbir sanat değeri olmayan unsurlardır. Geçen yüzyılda içinde oldukça güzel bir ahşap mahfil inşa edilmiştir. Giriş cephesinde, cümle kapısının üstünde mevcut ikiz veya üçüz pencereler herhalde yıkıldıklarından XIX. yüzyılda bu kısım Batı üslubunda ahşap bir inşaat ile kapatılmıştı. Caminin içinden çıkılan minaresi ise 1961'de kürsü kısmına kadar yok olmuştu. Caminin içinde, kubbeye ve tonozlarda geç Osmanlı devrine ait kalem işi nakışlarla duvarlarda yazılar bulunuyordu.

Vize Ayasofyası'nın çok harap ve bakımsız durumu dikkate alınarak 1952-1953 yıllarında Vakıflar İdaresi'nce tamiri için hazırlıklar yapılmış fakat işe başlanmamıştı. 1961'de gördüğümüzde hiçbir çalışma yapılmadığından cami çok kötü durumda bulunuyordu; yerleşme sahasının dışında kaldığından cemaati de yoktu. 1980'li yıllarda Vakıflar tarafından tamirata başlanmış ise de çalışmalar bitirilmeden kalmıştır. Büyük miktara varan mezar taşlarından caminin önünde ewvelce geniş bir hazîre olduğu anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VI, 133; M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952, s. 58, not 112, 339; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi I*, s. 201; Feridun Dirimtekin, "Vize'deki Ayasofya", *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, III (1961), s. 19-20; Semavi Eyice, "Türkiye Trakyası'nda İncelemelerden Notlar I: Trakya'da Bizans Devrine Ait Eserler", *TTK Belleten*, XXXIII/131 (1969), s. 327-333.

SEMAVİ EYİCE

AYASOFYA KÜRSÜ ŞEYHLİĞİ

Ayasofya'da âlim şeyhlerin
cuma namazından sonra
vaaz etmeleri için
tahsis edilmiş bir görev.

Cuma günleri kalabalık cemaate namazdan sonra vaaz edilmesi Osmanlılar'da bir gelenek olup bu konuda bir silsile teşekkül etmişti. "Katar şeyhliği"

adı verilen bu silsilenin son kademesi Ayasofya kürsü şeyhliği idi. Bu görevi yapanlar aynı zamanda birer tekke şeyhi olduklarından bu isimle anılırlardı. Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, *Ayasofya-i Kebîr'e Şeyh Olanlar* adlı risâlesinde, XVII. yüzyıl başlarından itibaren bu göreve tayin edilen Şeyh Mehmed Hamîdî'den başlayarak XVIII. yüzyıl sonlarına kadar Ayasofya şeyhliğine tayin edilen on bir âlim şeyhin hayat hikâyesinden bahseder ve bu arada bu görevin özellikleri hakkında da yer yer bilgiler verir (TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1719, vr. 289^b-293^b).

Ayasofya kürsü şeyhleri çeşitli vezir, şehzade, vâlide sultan ve padişah camilerinde vâizliklerde bulunduktan sonra bu göreve getirilirlerdi. Bu âlimler, o dönemde genellikle sadece Arapça olarak okunan ve Türkçe açıklaması yapılmayan hutbeleri cuma namazından sonra yaptıkları vaazlarla halka açıklarlardı. Kürsü şeyhleri şeyhülislâmlık makamı tarafından tayin edilir ve kendilerine vakıf gelirlerinden dolgun ücret ödendirirdi.

Ayasofya şeyhleri protokolde en önlere yer alırlardı. Cülûs ve mevlidlerde, şehzadelerin "bed'-i besmele" ve sünnet şenliklerinde, sultan düğünlerinde, cami, medrese vb. açılışlarında yapılan merasimlerde de hazır bulunurlardı. Hükümdarlarla birlikte sefere katılırlar, yol boyunca zaman zaman sohbet ederlerdi. Bu konularda Osmanlı vekâyî-nâmelerinde dikkate değer örnekler bulunmaktadır.

Son zamanlarda iyi yetişmiş, hitabeti güzel tekke şeyhlerinin bulunamaması üzerine bu göreve tekke dışından tanınmış âlimler tayin edilmiştir. Nitekim son devrin tanınmış bilginlerinden Manastırlı İsmâil Hakkı, çeşitli camilerde vâizlikten sonra 1909'da Ayasofya vâizliğine tayin edilmiş, buradaki vaazları daha sonra *Mevâiz* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1324-1325).

BİBLİYOGRAFYA :

Müstakimzâde, *Ayasofya-i Kebîr'e Şeyh Olanlar*, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1719, vr. 289^b-293^b; Vâsîf, *Târîh* (İlgürel), s. 113, 320; Çeşmizâde, *Târîh* (nşr. Bekir Kütükoğlu), İstanbul 1959, s. 37; Pakalın, I, 123; II, 345; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 186; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, İstanbul 1980, II, 285-286; *İst. A*, II, 1482.

MEHMET İPŞİRLİ

Ayasofya Camii - Vize / Kırklareli

